

Зоран Д. Недељковић*

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици, Филозофски факултет*

Андреј А. Семенов**

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици, Филозофски факултет*

СТРАХ И МОРАЛНА ПАНИКА У ПОСТМОДЕРНОМ ДРУШТВУ***

Сажетак

У овом раду аутора, на основу одговарајуће литературе приступило се тумачењу појмова страха и моралне панике користећи се упоредно историјском и херменеутичком методом. Страх је анализиран као осећање, али и као средство манипулације масама владајућих елита. Индивидуални страх појединаца приказан је као узрок настанка моралне панике, која, са друге стране, као колективни страх, интензивира поспешивање страха „слободног” грађанина у постмодерним друштвима. Путем масовних медија, информационих и телекомуникационих мрежа, појединац не може тако неосетно да избегне судбину стигматизиране особе, дежурног кривца за постојећу кризу у друштву.

* Имејл адреса: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5071-8892.

** Имејл адреса: andrej.semenov@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8493-7209.

*** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

У ратним сукобима који су у двадесет првом веку све учесталији, хумане вредности као да су скрајнуте попут фусноте у тексту – тешко читљиве за јавно мњење. Страх од смрти као прастрah, страх свих страхова, претворио се у страх од човека који ратује, трансформисао се у моралну панику, и на крају што је поражавајуће по људску врсту, у страх од самог човека.

Кључне речи: страх, морална паника, постмодерно друштво, рат, елита маса, медији

УВОД

Доба у којем живимо различито се именује: неки социолози га називају касном модерном (Гиденс) (*Giddens*), други постмодерном (Лиотар) (*Lyotard*), друштвом симулакрума и симулације (Бодријар) (*Baudrillard*), ризичним друштвом (Бек) (*Beck*), ликвидним друштвом (Бауман) (*Bauman*), друштвом контроле (Делез, Фуко) (*Deleuze, Foucault*), потрошачким друштвом (Рицер) (*Ritzer*), неолибералним друштвом хабитуса (Бурдије) (*Bourdieu*) или информационим друштвом (Кастелс) (*Castells*). Свако од наведених аутора, из свог теоријског угла посматра социјалне појаве, и именује их у складу са начином на који проучава друштвену стварност. Глобално друштво двадесет првог века попримило је неразрешене конфликте широм планете од генерација из прошлог века: Први (1914-1918) и Други светски рат (1939-1945), Хладни рат (1946-1991), као и више од двеста педесет ратова и оружаних сукоба различитог интензитета. Протекло је два миленијума од пропасти старогрчке цивилизације, али њена три бога – Фобос (страх) и Деимос (паника), који су пратили свог оца Ареса (рат) у ратним походима, као да су још увек живи, иако се цео Олимп срушио попут стубова и скулптура на слици неког метафизичког сликара. Данашњи руско-украјински рат и ескалација сукоба Израела и Хамаса у појасу Газе, која се проширила и на Иран, прете да промене цивилизацијску слику у овим деловима света. Ратна грозница захватила је и Судан, Сомалију, Етиопију, ДР Конго, Блиски исток, као и Мјанмар. Међу полемолозима, након великих таласа глобализације, усталило се мишљење да у постхладноратовском периоду не може бити говора о рату, већ само о оружаним сукобима. Ипак мноштво временски

и просторно усклађених сукоба у духу Клаузевицове (*Clausewitz*) изреке да „рат није ништа друго до наставак политичких односа другим средствима”, демантују такво гледиште. У свеопштем метежу противречних информација, људски фактор је скрајнут, као да се заборавило да је са обе стране сукоба заједничка жртва – човек. Читаве „војске” миграната преплавиле су границе земаља у којима нема ратних дешавања. Тодоров (*Todorov*) пише *Страх од варвара* (*La Peur des barbares: au-delà du choc des civilisations*, 2008), Хантингтон (*Huntington*) исцртава цивилизацијске границе у складу са културним разликама националних ентитета на геополитичкој карти света (Huntington 2000), док Ападурaj (*Appadurai*) објављује *Страх од малих бројева* (*Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*, 2006), како би објаснио хоризонталну друштвену покретљивост, условљену напуштањем миграната из матичне земље, попут мрава којима је растурен мравињак. Страх од трећег светског рата постаје велики егзистенцијални проблем данашњег човека. Рат све више постаје гранична ситуација у коју појединац бива насилно увучен. Из уже перспективе, он изазива страх који постаје преовлађујући део индивидуалног хабитуса, из шире перспективе изазива моралну панику међу домицилним становништвом, које са неповерењем гледа у своје нове суседе – имигранте. Иако је рат као друштвена појава један од најважнијих узрока ширења страха и моралне панике, не могу се занемарити ни други чиниоци који својим акумулирајућим дејством утичу на друштвене односе у мирнодопским условима живота, као што су хипи покрет, феминизам, антирасистички покрети, LGBT покрет и други друштвени покрети, као и појава насиља и криминала у међуљудским односима. Отуда и проблем овог рада који указује да се безвољност и равнодушност, настале као последица декадентног социјалног окружења (насталог услед доминације владајућих елита), враћају као бумеранг и онемогућавају појединцу али и заједници, да самостално доносе одлуке и истрајавају у одржавању личног и колективног идентитета. У раду су примењене упоредно-историјска метода да би се осветлио проблем страха из ширег временског контекста, и херменеутичка метода којом се приступило тумачењима текстова релевантних аутора како би се, из различитих теоријских перспектива, приближили јаснијем разумевању овог проблема.

ПОЈАМ СТРАХА¹

У делу *Геополитика емоција (La Géopolitique de l'émotion, 2009)* Доминик Мојси (*Dominique Moïsi*) пише да савремено друштво живи у културама у којима преовлађују емоције страха, понижења и наде. Да би образложио свој став он изјављује: „Ове три емоције изабрао сам зато што су уско повезане с појмом поверења, а поверење представља одлучујући фактор у начину на који нације и народи одговарају на изазове с којима су суочени, као и како се односе једни према другима” (Moïsi 2012, 19). Сходно томе страх је дефинисао као одсуство поверења, понижење као нарушено поверење, а наду као показатељ поверења. Према њему, емоције су током читавог деветнаестог и двадесетог века, када је реч о политици, имале пресудну улогу, било да су у питању, религијска, национална, идеолошка или само лична осећања. По његовом мишљењу, не можемо занемарити чињеницу да су емоције много више наши господари, него што смо ми у стању да владамо њима. У истом духу, како би читаоцима био што јаснији, он наводи једноставне формулације за ове три емоције: „за наду би се могло рећи да је: ’ја то желим да учиним, ја то могу и учинићу’; понижење је: ’Ја то никада нећу моћи’ и може да прерасте у: ’Могао бих и да те уништим, кад већ не могу да ти се придружим’, а страх је: ’О, Боже, свет је постао тако опасан; како бих да се од њега заштитим?’” (20)

Свака нација пролази кроз све три емоционалне фазе у току своје дуже или краће историје постојања. По овом француском геополитичару страх од других управља водећим државама западне цивилизације. С друге стране, исламске заједнице у дијаспори живе у култури понижења, нарочито после колективног страха који је претрпела америчка нација, након синхронизованог терористичког напада чланова Ал Каиде на Куле близнакиње у

¹ У *Психолошком речнику* страх је „снажна емоционална реакција на ситуацију која прети интегритету организма, са унутрашњим физиолошким променама и евентуалним спољним манифестацијама (бледило, знојење, дрхтавица, бекство или агресивност)...Осим опште реакције страха на одговарајућу ситуацију, већина психолога разликује још и анксиозност, као ирационалну, пореклом несвесну и недефинисану врсту страха, као и фобије, које су такође ирационалне и несвесне (у својим механизмима), али су дефинисане у односу на конкретну ситуацију” (Krstić 1991, 550).

Њујорку и Пентагона у Вашингтону, 11. септембра 2001. године². Слична ситуација је и са једном азијском нацијом – Јапаном који је након бацања атомских бомби на Хирошиму и Нагасаки живео у култури понижења. Током шездесетих и седамдесетих година, у доба индустријализације и технологизације јапанског начина живота, у друштву је преовладавала нада све до деведесетих година двадесетог века, када се то осећање постепено претвара у страх и забринутост за неизвесну будућност. Мојси тренутно у Кини и Индији види нације које иду путем наде (*tao* значи *пут*).

Следећи своју теорију о симулакруму и симулацији, Бодријар сугерише да је скоро немогуће у постмодерном добу разграничити два света – стварност и хиперреалност у још увек реалном времену. Када пише о догађају од 11. септембра овај француски социолог ламентира над духом модерне, који је опстајао до средине двадесетог века и упозорава да га је на глобалној сцени потиснуо дух тероризма који је, као дух из Аладинове лампе, дошао да услиши наредбе „понижених и увређених”: „Тако се овде игра на смрт, не само бруталном провалом смрти уживо, у реалном времену, него и провалом смрти која је много више од реалне: симболичком и жртвеном – то јест апсолутног догађаја и без призива. Такав је дух тероризма” (Bodrijar 2007, 15).

Постмодерна је својим односом према вредностима модерне поприлично релативизовала дотадашње норме и правила у свим облицима наука и уметности, укрштајући давно заборављене културне елементе са савременим у неку нову духовну или материјалну конструкцију. У мноштву вредности, тешко је пронаћи аутентичну, која као да се крије испод кутије шибица коју вешти шибицар окреће пред очима посматрача. На наивном учеснику је да се одлучи да ли жели да се опроба у тој коцкарској игри, не знајући да је једини који је преварен. У сличној је ситуацији и телевизијски гледалац, који у гомили информација које добија преко мас-медија треба да пронађе ону која задовољава његову радозналост и потребу за смисленом интерпретацијом друштвене стварности.

² Поводом овог догађаја Ноам Чомски (*Noam Chomsky*) је у једном интервјуу изјавио: „Ужасавајућа окрутност догађаја од 11. септембра представља нешто ново у светским односима, не по обиму и карактеру, већ по свом циљу. Ово је први пут од рата 1812. године да је територија Сједињених Америчких Држава нападнута, или угрожена” (Comski 2002, 9).

На мети савремене рекламократије одувек је био просечни грађанин, који на лажне вредности тржишта реагује поводљиво, као хипнотисан од очију кобре. Ипак, не сме се сметнути с ума чињеница да је и тај утицај који осећа променљив и флуидан, као и страх који се за њим јавља, јер схвата да ништа од онога што му се догађа од њега не зависи. Али „тржиште цвета у условима несигурности; оно зарађује на људском страху и осећају несреће” (Bauman 2010, 158). У својој студији о страху Бауман прави разлику између две врсте страха: првостепеног и другостепеног, односно изведеног страха. За првостепени страх он пише: „’Страх’ је име које дајемо неизвесности: нашем непознавању претње и тога шта нам је чинити – шта можемо и шта не можемо учинити – да је зауставимо у месту – или да се од ње одбранимо ако не можемо да је зауставимо” (10).

За другостепени страх, Бауман наводи да је то: „постојано душевно стање које је најбоље описати као осећај изложености опасности; осећање несигурности” (Bauman 11). У таквом стању човекова перцепција стварности бива измењена – особа почиње да реагује чак и у крајње безазленим околностима као да је непосредно изложена опасности. Страх изазива осећај немоћи, све виталне функције бивају успорене, као да су се „замрзле”. Уплашена особа тада делује као да је запала у стање хибернације, слично неким животињама током зимског сна. Међутим, за разлику од природне и периодичне хибернације, код човека се ово стање јавља све учесталије, паралишући његов карактер, спутавајући и мењајући целокупну личност. Бауман пише о прастраху, о стрепњи од смрти, као страху који се крије иза свих страхова. Сваки од страхова које осећамо као да представљају само маску тог првобитног егзистенцијалног страха. Другостепеног страха, по овом социологу, није се могуће у потпуности ослободити. Суочен са проблемима свакодневнице – страховима од губитка или не налажења запослења, од тога да не буде нападнут или опљачкан у некој мрачној улици, или преварен од познатог лица или странца – појединац је, под утицајем инертности и пасивности које му намећу отуђени друштвени односи, принуђен да свој проблем не решава тако што ће се суочити са њим него бежањем од њега: „Житељи флуидног модерног света са искуством у практиковању вештина флуидног модерног живота обично сматрају бекство од проблема бољом опцијом од његовог решавања” (85).

Чак и када је проблем изазван имигрантском кризом, Бауман у делу „Странци пред нашим вратима” истиче да је флуидан начин живота – условљен напретком информатике, телекомуникација и свеопштом доступношћу интернет мреже – довео до тога да се обичан човек све чешће схвата као сувишан (Bauman 2018, 10). При томе, моралну – не малу кривицу – требало би да носе амбициозни политичари који, посредством медија шире панику међу грађанима. Они грађанина не доживљавају као суграђанина, него као део масе гласачког тела, то јест:

„тачно је да стварна, превише стварна несигурност уграђена у егзистенцијално стање стално ширећих делова становништва представља добродошлу смесу за млин политичара. У току је процес претварања те крхкости у главни - можда чак најважнији - материјал од којег су сачињени садашњи начини владања” (32).

МОРАЛНА ПАНИКА

У *Филозофији страха* (Frykt, 2007) Свенсен (Svendsen) пише да, иако свако доба има свој страх, оно чега се бојимо стално се мења. Тако се савременици овог норвешког филозофа данас боје рака, тероризма или природних катастрофа, док су се у прошлости људи вековима бојали пакла. Страх нарушава поверење, које, с друге стране, држи људску заједницу на окупу. Култура страха, у којој данашње човечанство живи, по њему се развија пропорционално све раширенијем осећању досаде и стању равнодушности, које телевизијски медији емитују у електронски етар. Он се позива на Улриха Бека (Bek 2011) и изједначује његову концепцију друштва ризика са културом страха. Тај страх се попут *perpetuum mobile* вечно понавља кроз генерације, а „захваљујући” пре свега мерама предострожности да се не појави, он опет на необјашњив начин проналази пут до наизглед безбрижног грађанина, који у наметнутој слободи кретања, као *homo turistikus* потврђује своју лажну независност и лични идентитет: „Другим речима, правила – која сваке године ограничавају слободу милиона путника – образложена су терористичким нападом који се није догодио. Путници су, међутим, прихватили та ограничења своје слободе без видног протеста” (Svensen 2008, 16).

Из перспективе егзистенцијалистичке психологије, Ирвин Јалом (Irvin D. Yalom) се у својој књизи *Гледање у сунце* (Staring

at the Sun: Overcoming the Terror of Death, 2008), полазећи од старогрчког филозофа Епикура (*Epicurus*), бави страхом од смрти, усамљености, бесмисла и слободе, Насупрот бројним саветима, све популарнијих „лајф коучева” (*life coach*) који одвлаче пажњу од помисли на смрт, он читаоцима препоручује да се смело суоче са мислима о сопственој смрти. То је, по њему, пут истинског sazревања личности. Тешко је гледати у сунце а да се не буде заслепљен – то је пре више од три хиљаде година покушавао египатски фараон Ехнатов (*Echnaton*), верујући да гледа у соларно божанство – бога Атона. Не можемо избећи смрт, као и тренутно помрачење вида, али зато можемо избећи живот који је парализован страхом од смрти³: „Гледање смрти у лице, уз смернице, не само што савладава страх већ живот чини упечатљивијим, драгоценијим, виталнијим. Такав приступ смрти води ка поукама о животу. Стога сам се концентрисао на питања како ублажити страх од смрти и како препознати и искористити искуства која отварају очи” (Jalom 2011, 232).

Због немогућности појединца да се суочи са својим страхом, долази до појаве моралне панике, јер свако понаособ у међусобне односе уноси енергију свога страха – као што јато ситних морских риба формира облик знатно већих димензија како би отерало предатора. За Кенета Томпсона (*Kenneth Thompson*), „морална паника подразумева претпоставку да је претња упућена нечему што се сматра светим или изузетно важним за друштво” (Thompson 2003, 17). Морална паника се појављује изненада и траје кратко. Чини се да је указивање на претњу много значајније од реалне процене опасности. Она представља социјални феномен у којем одређене друштвене групе (медији, политичари или јавно мњење) преувеличавају наизглед упозоравајући догађај који се доживљава као претња моралној кохезији међуљудских односа⁴.

³ Слично је мислио и наш познати психолог Милан Савић, који је у свом делу *Како спречити и победити страхове* написао: „Избегавање фобогених ситуација је најмање корисна борба против страхова” (Savić 1988, 29). У књизи *Како избећи и савладати брачну кризу* Савић саветује да, уколико сањамо да бежимо од немани, најбоље би било да јој се окренемо, погледамо је у очи, и упитамо зашто нас прогони и тог момента ће сва ирационална снага нестати пред питањем које захтева рационалан одговор, као и сама та неман (Savić 1990, 143).

⁴ Јелена Ђорђевић пише „да су промене у друштвеном статусу омладине и увођење сасвим нових стилова понашања (’сексуална револуција’, феминизам, уличне пљачке, морбидна убиства међу малолетницима,

Она је друштвена конструкција, могло би се рећи надградња већ постојећих страхова, која поприма размере јавног дискурса и често доводи до политичких и друштвених реакција. Морална паника се углавном односи на страх од могућих друштвених поремећаја и нарушавања социјалног језгра, али не и на страхове изазване природним или еколошким катастрофама, попут појаве озонских рупа или нуклеарног отпада узрокованог људским фактором. Ипак, страхови повезани са терористичким, револуционарним или ратним ситуацијама, иако имају потенцијал да мобилишу становништво ради очувања нуклеуса заједнице, могу створити услове за настанак моралне панике уколико дође до социјалне поларизације и поделе на супротстављене групе – „ми” и „они” – попут деобе биолошких хелија.

Моралну панику у данашњој геополитичкој ситуацији у свету најчешће изазива странац. Према Римској конвенцији из 1924. године, имигрант је свака особа која има намеру да се трајно настани у страниој земљи. За разлику од њега, странац је особа која планира да се задржи само привремено. Могло би се рећи – привремени човек, у привременој групи, у привременом друштву и на крају – у привременој цивилизацији. Имигрантска криза, која траје од осамдесетих и деведесетих година двадесетог века, а нарочито после грађанског рата у Сирији (2011), изазива појаву моралне панике међу домицилним становништвом земаља погођених имиграционим таласом. Најчешће је реч о водећим државама Европске уније и, као што је то био случај у последња три века, Сједињеним Америчким Државама. Са благом иронијом, али и упозорењем, Цветан Тодоров пише: „Страх од варвара је оно што може да нас учини варварима” (Todorov 2010, 18). То је уједно и основна порука његовог дела *Страх од варвара*, да не постанемо оно од чега или од кога се плашимо. Поједини аутори, као што је Ападурај, виде у процесу глобализације који се некако упоредо одвијао са имигрантском кризом позитивне али и негативне ефекте: „У Сједињеним Државама и десетак најбогатијих земаља у свету, глобализација је свакако позитивна крилатица за корпоративне елите и њихове политичке савезнике. Али за имигранте, обојене

злостављање деце, сида, порнографија на телевизији – примери којима се бави Кенет Томпсон) истовремено и теме или проблеми који најчешће и с највећом жестином подстичу моралну панику” (Tompson 2003, 167).

и друге маргиналце (такозвани југ на северу), она је извор бриге о томе да ли ће бити укључени у друштво, да ли ће наћи посао и како ће избећи даљу маргинализацију. А брига маргиналаца, као увек у историји, задаје бриге елитама. У осталим земљама света, онима које заостају у развоју и онима које су истински сиромашне, постоји двострука стрепња: страх од укључивања под драконским условима и страх од искључивања јер оно изгледа као искључивање из саме историје” (Arapuraj 2008, 45).

О страху који изазива моралну панику најилустративније је писано у књизи *Фама: историја гласина* (*Fama. Eine Geschichte des Gerüchts*, 1998) Ханса-Јоахима Нојбауера (*Hans-Joachim Neubauer*). Нојбауер описује како се убрзо после избијања Првог светског рата у Енглеској проширила гласина о инвазији Руса, који су се, док су крстарили британском територијом понашали као да су на својој земљи, како би преко Белгије стигли до фронта и борили се против Немаца (Nojbauer 2010, 120). Као одговор на ту гласину, даље пише да се међу руским војницима ширила фама како су Енглези у Бакуу искрцали војно обучен чопор мајмуна, који су имуни на непријатељску пропаганду без имало страха нападали бољшевице (127).

Данас, у јек руско-украјинског рата, житељи источне Европе суочавају се са последицама нихилизма који је још у царској Русији почео да узима маха. Могло би се рећи да је дух човекобоштва попут ветра пренео семе нихилизма из двадесетог у двадесет први век. Поништавање свих традиционалних вредности представљало је основни императив нихилистичког покрета. Међу лојалним грађанима, овакво виђење будућности Русије изазвало је лавину моралне панике. Општем страху од урушавања православних културних вредности допринео је и роман *Зли дуси* Достојевског (*Dostoevsky*), у ком је на основу једног стварног догађаја развијена радња романа. Кирилов, један од јунака романа, изјављује да може постати бог ако победи страх и бол (Dostojevski 1973, 128). Кад то учини, старог Бога више неће бити, јер ће нови човекобог заменити Богочовека. Симболично, Кирилов је по занимању грађевински инжењер – онај који гради, док је његово идејно опредељење као нихилисте, сасвим супротно – онај који руши, и поништава вредности у име слободе, али не оне која је од Бога дата, него оне коју може постићи једино у чину самоубиства:

„Ко сме себе убити, тај је бог. Сада сваки може учинити да и бога не буде, и ништа не буде. Али нико још ниједанпут није учинио.

- Било је самоубица на милионе.

- Но сви не због тога, него све са страхом, а не ради тога. Не ради тога да убију страх. Ко се убије само ради тога да страх убије, тај ће одмах постати бог” (128).

У роману, Кирилов извршава самоубиство, али не тако што се убија за ту своју идеју, него што допушта да га сама идеја нихилизма убије.

Као што сведочи историја, колективно самоубиство у име те идеје, иако под маском марксизма и лењинизма, непрестано је претило руском народу, све до самог пада совјетске епохе и рушења Берлинског зида. Међутим, нихилизам, као и страх од њега није нестао, он је попут ватре која тиња након угашеног пожара, у стању да поново плане. Може захватити сваког човека, без обзира на друштвени положај, као и сваку нацију, било да се налази на челу или на зачелју цивилизације.

ЗАКЉУЧАК

Нихилистички став да ништа нема смисла, чак и живот, изазива емоционалну равнодушност, и свеопшту несигурност индивидуе у постмодерним друштвима. Утолико такви појединци лако подлежу моралној паници, која, услед релативизовања највиших вредности ствара осећај безнадежности. Истовремено се јавља и немогућност да се осете радост и задовољство самом чињеницом постојања у овом времену и простору. У таквој духовној ситуацији, појединац неосетно бива увучен у машинерију телевизијских дебата и стигматизацију „дежурних криваца”, за све што је у датом тренутку неповољно по живот заједнице, а није по вољи владајућих елита. Нихилизам изазива и страх од бесмисла – страх који није нужно ирационалан јер је одраз људске потребе за смисленом егзистенцијом. Истовремено подстиче и страх од смрти, и у свом учењу не нуди никакву утеху умирућем. Дакле то је прастрah, који, како смо видели у овом излагању, представља страх свих страхова.

У спречи индивидуалног и колективног страха, у неравнотежи моћи односа елите и масе, јавља се морална паника која као реакција производи страх да се не упadne у застрашујућу ситуацију.

Што је апсурдно, страхом против страха да не би било страха. На тај начин страх појединаца, који је изазвао моралну панику парадоксално се претворио у страх од људи који ратују, и на крају, што се са становишта човечности граничи са бесмислом, у страх од аутентичног човека. У таквом контексту морална паника за владајуће структуре поприма улогу страшила у пољу – налик пожељном, испражњеном човеку који чува своје готово уништене хумане вредности од нихилистичких насртаја птица рата, глади и болести. Може се рећи да је страх узрок настанка моралне панике. У таквим околностима тешко је не запасти у кризу идентитета и апатије, у стања равнодушности и депресије, која настају услед дуготрајне изложености различитим страховима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Apaduraj, Arjun. 2008. *Strah od malih brojeva*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bauman, Zygmunt. 2010. *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bauman, Zygmunt. 2018. *Stranci pred našim vratima*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bek, Ulrih. 2011. *Svetsko rizično društvo*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Bodrijar, Žan. 2007. *Duh terorizma*. Beograd: Arhipelag.
- Čomski, Noam. 2002. *11. septembar*. Beograd: Draganić.
- Hantington, Semjuel P. 2000. *Sukob civilizacija i preoblikivanje svetskog poretka*. Podgorica: CID.
- Dostojevski, Fjodor . 1973. *Zli dusi I*. Beograd: Rad.
- Jalom, Irvin. 2011. *Gledanje u sunce*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Krstić, Dragan. 1991. *Psihološki rečnik*. Beograd: Savremena administracija.
- Mojsi, Dominik. 2012. *Geopolitika emocija*. Beograd: Clio.
- Nojbauer, Hans-Joahim. 2010. *Fama: istorija glasina*. Beograd: Clio.
- Savić, Milan. 1988. *Kako sprečiti i pobediti strahove*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Savić, Milan. 1990. *Kako izbeći i savladati bračnu krizu: od izbora partnera do uspešnog braka*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Svensen, Laš. 2008. *Filozofija straha*. Beograd: Geopoetika.
- Todorov, Cvetan. 2010. *Strah od varvara*. Beograd: Karpos.
- Tompson, Kenet. 2003. *Moralna panika*. Beograd: Clio.

Zoran D. Nedeljković*

*University of Priština with Temporary Seat in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy, Department of Sociology*

Andrej A. Semenov**

*University of Priština with Temporary Seat in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy, Department of Sociology*

FEAR AND MORAL PANIC IN POSTMODERN SOCIETY***

Resume

In this paper, the author, based on relevant literature, approached the interpretation of the concepts of fear and moral panic using comparative-historical and hermeneutic methods. Fear is analyzed as a feeling, but also as a means of mass manipulation by the ruling elites. Individual fear is presented as the cause of moral panic, which, on the other hand, as a collective fear, intensifies the promotion of fear in the “free” citizen in postmodern societies. Through mass media, information and telecommunication networks, an individual cannot so imperceptibly escape the fate of a stigmatized person, the scapegoat for the existing crisis in society. In the armed conflicts that are intensifying in the twenty-first century, humane values seem to be marginalized like a footnote in a text, difficult for public opinion to read. The fear of death as a primal fear, the fear of all fears, has turned into a fear of the warring man, transformed into moral panic, and finally, which is devastating for the human species, into a fear of man himself.

Keywords: fear, moral panic, postmodern society, war, elite, mass, media

* E-mail address: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5071-8892.

** E-mail address: andrej.semenov@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8493-7209.

*** This study was supported by the Ministry of Science, Technological Development, and Innovation of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-136/2025-03/200184).

**** Овај рад је примљен 1. августа 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 29. августа 2025. године.